

**SZLÁV KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGEINK:
NYELV, FOLKLÓR, IRODALOM**

Tanulmánykötet a Bolgár Kulturális Fórum alapításának
20. évfordulójára

**СЛАВЯНСКИТЕ НИ КУЛТУРНИ
НАСЛЕДСТВА: ЕЗИК, ФОЛКЛОР,
ЛИТЕРАТУРА**

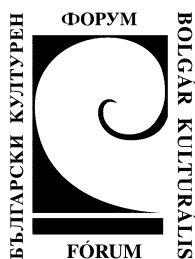
Сборник послучай 20 годишнината от основаването на
Българския културен форум

A kötet megjelenését támogatták/Спонсори на сборника:

NEMZ-KUL-19-1163

Budapest XI. kerület, Újbuda Bolgár Önkormányzata

**SZLÁV KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGEINK:
NYELV, FOLKLÓR, IRODALOM**

**СЛАВЯНСКИТЕ НИ КУЛТУРНИ
НАСЛЕДСТВА: ЕЗИК, ФОКЛОР,
ЛИТЕРАТУРА**

Szerkesztette: Menyhárt Krisztina és Dudás Mária

Редактори: Кристина Менхарт и Мария Дудаш

Bolgár Kulturális Fórum – ELTE Szláv Filológiai Tanszék
Български културен форум – ЕЛТЕ Катедра „Славянски
филологии“

Budapest – Будапеща

2019

ISBN 978-615-00-7021-6

Felelős kiadó: Bolgár Kulturális Fórum

Vladimirova Milena – elnök

Отговорен издател: Български културен форум

Милена Владимирова – председател

A kötetet lektorálták/Лектори

Dudás Előd, Dudás Mária, Jankova Veneta, Janiecz-
Nyitrai Agnieszka, Janurik Szabolcs, Lukácsné Bajzek
Mária, Menyhárt Krisztina

A borítón Vladimirova Milena „Ablak az ég felé” c. képe látható

*На корицата е представена картината „Прозорец към
небето“ на Милена Владимирова*

TARTALOM/СЪДЪРЖАНИЕ

Előszó	5
Bajzek Marija: Sožitje narodov, jezikov, kultur in konfesij v Prekmurju in Porabju	9
Császári Éva: Ragadványnév-vizsgálatok a répáshutai szlovákok körében	20
Dudás Előd: Hrvatski govor Temerja u svjetlu narodnih pjesama ...	30
Dudás Mária: <i>Két tűz között</i> a magyar és bolgár frazeológiában	37
Jankova Veneta: Бележки към българо-унгарските научни взаимоотношения през 60-те години на 20 в. (Историко - етнографски аспекти)	51
Juricskayné Szabeva Aszja: Легенди и предания за произхода на виното	62
Menyhárt Krisztina: A leány alakja a bolgár és magyar népmesékben	91
Pátrovics Péter: A Moréna-égetés szokásának lengyel vonatkozásairól	108
Petkova Papadopulosz Adriana: Основният славянски мит и някои негови елементи в духовната ни култура	118
Pozsgai István: Сочетания количественных числительных с относящимися к ним словами в Будапештском Евангелии	126
Rágyanszki György: „ <i>A pálinka után sóvárgó gégek</i> ” felvilágosítása: a szlovák irodalmi nyelv kodifikálása és az evangélikus antialkoholista irodalom	143
Várnai Dorota: Polska kultura na ziemiach węgierskich	156
Vindus Melinda: „Ne adja az Úr, hogy elfelejtse, kik vagyunk és honnan jöttünk!” A bánáti bolgárok múltja, jelen és jövője	165
Zsilák Mária: Cirill és Metód Nagymorva birodalomba érkezése ezeréves évfordulójának megünneplése Tótbánhegyesen (Nagybánhegyesen) 1863-ban	187
A kötet szerzői	195

KÉT TŰZ KÖZÖTT A MAGYAR ÉS BOLGÁR FRAZEOLÓGIÁBAN

Dudás Mária

Bevezetés

A tűz a négy elem egyike a víz, a föld és a levegő mellett. A víz ellentétpárja, amely jellemzően uralkodó, aktív, férfias, forró és száraz princípium. Olyan természeti csapás, mint az árvíz, aszály, jégverés, vihar (Купър 1993: 145).

A tűz az emberré válás fontos segítője, ősidőktől fogva jelentős jelkép. Nagy vallásokban kultusz tárgya. A nap földi megfelelője. Eredete kettős, egyrésztől isteni erővel bír, másrésztől pusztító hatása van. Természete szerint is ez a kettősség jellemzi. Megkülönböztetünk hasznos, szelíd, valamint pusztító, megszelídíthetetlen tüzet (Hoppál et al. 2010: 308).

A tüzet a régi korok emberei gyakorlati haszna mellett a világosság, a tisztaság, az egészség, az elevenesség, a szenvedély, a szerelem és az örök megújulás jelképének tekintették. A tűzzel kapcsolatos babonák az ősidőkben keletkeztek, ősi pogány vallási szertartásokból, a nép lelkében élő hiedelmekből váltak természetfeletti erőknek tulajdonított szokásokká, ténykedésekké (Berki 2013).

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a magyar népi hitvilágban nincs egységes, tűzzel kapcsolatos hiedelemkör, inkább csak általánosan elterjedt szokások, amelyekből kirajzolódik tűzhöz való viszony néhány aspektusa. Egyes szokásokban és tilalmakban a tüzet tisztelő, féltő magatartás nyilvánul meg, amely a tűz megszemélyesítésében is jelentkezik, ez azonban nem jelenti élőlényként vagy természetfeletti erőként való elképzelését. A tűz etetése szórványosan az egész magyar nyelvterületen előfordul. Néhol kötelezőnek tartották, hogy a kenyérsütés előtt kis lisztet szórjanak a tűzre, vagy a kenyér kiszakajtásakor egy marék tésztát dobjanak bele („hogya tűz is jóllakjék”). Gyakori volt a főzés közben leeső ételek – leginkább a főtt tészta – tűzbe dobása. Másik legelterjedtebb, a tűz tiszteletére utaló elképzelés volt, hogy nem

szabad szidni, nem szabad bele szemetet dobni. A tűz „tisztá” hely, ahová csak az egyébként el nem dobható „szent” tárgyakat dobták, pl. a szentelmények maradványait: a húsvéti szentelt kalács morzsáit, a szentelt tojás héját; továbbá gyakran a karácsonyi morzsát vagy a háznál végzett gyónáshoz, utolsó kenetkez használt gyertyát (MNL 1982).

A tűz tisztító, gonoszűző erejébe vetett hit az alapja a Szent Iván-napi tűzgrás szokásának is. Az ekkor gyújtott tűzről azt tartották, hogy megvéd a köd, a jégeső és a dögvész ellen, elősegíti a jó termést. A szertartásos tűzgrásnak egészség- és szerelemvarázsló célzata is volt, hiszen nemcsak a tűz égett, perzsel, lángol, hanem a szerelem is. A szerelem a tűzhöz hasonlóan lángra lobban, aki pedig rosszul választ, azt megégeti (MN VII).

A tűz fontos szerepet játszott a bolgár földeken élő népek világnézetében és szokásaiban is. Mágikus erőt, tisztító hatást tulajdonítottak neki, szerepe volt az újjászületésben, megvédett a bajtól. Erős apotropaikus erővel bírt, megóvott az ártó szellemektől, a gonosz erőktől, a rontástól. A népi hiedelem szerint a tűz képes volt elkergetni a betegséget hozó démonokat, az ártó állatokat és rovarokat, sőt a jégverést is távol tartotta, ezért mindig tűz égett a szülő nő mellett, de a temetéseknél is fontos szerepe volt. (Стойнев 1994: 243).

A bolgár hiedelmek szerint a tűz nem alhatott ki a tűzhelyen, mert szerencsétlenség száll a házra, a háziakra, a termésre, de évente egyszer a tüzet eloltották (július 17.), és új, fiatal tüzet gyújtottak, mivel úgy tartották, hogy a tűz is megöregszik. Egyes helyeken az új tűz gyújtásában férfi ikerpár vett részt, akik a nap és a tűz szoros kapcsolatát jelképezték. Máshol a falusiak a tűz köré álltak a nap korongját szimbolizálva. Mindkét esetben a nap fényének mágikus erejét aktiválták (Георгиева 2013: 105–108).

A ráolvasásokban és gyógyító mágiákban a világegyetem alapelemeit használták a bolgárok. Az apokrif irodalomban is megtalálható a négy alapelem tisztelete. Az apokrifek szerint Isten hét elemből alkotta meg az embert – a tűzből lett a melegség (Георгиева 2013: 49).

A népi hiedelmek és szokások mellett a tűz tisztelete, a tűzhöz kapcsolódó viszony a nyelvben is megjelent. A tanulmány célja a *tűz* kom-

ponenst tartalmazó szólások, közmondások, kifejezések, frazémák áttekintése és jelentés szerinti csoportosítása a magyar és bolgár frazeológiában.

A tűz veszedelem

A tűz irányíthatatlan erő, amelyet tisztelünk, amelytől félünk, amelyet nehéz irányított körülmények között tartani, ha elszabadul, nehéz megfékezni. Ez a jelentés a mind a két nyelv frazeológiai készletében megtalálható. A következményeket nem kellően felmérő, könnyelmű, kockázatos, veszélyes cselekedetet úgy nevezünk, *játék a tűzzel*, a bolgárban *игра с огъня*. Az a személy, aki veszedelmes, kockázatos módon él, cselekszik, *az játszik a tűzzel* (*играя с огъня*). A magyar nyelv a kifejezést tudja fokozni olyan ember jellemzésére, aki nem tudja, hol a határ, *ő a tűzben a tűzzel játszik*. A frazéma meghatározza a helyszínt és a tárgyat, amely mind a két esetben maga a tűz.

Az általános érvényű tanács, miszerint ostobaság ok nélkül kihívni magunk ellen a veszélyt, úgy hangzik: *A tűzzel nem jó játszani*. A kifejezésnek van egy másik jelentése is, figyelmeztetés, hogy az olyan szerelmi kaland is veszélyessé válhat, amely eleinte teljesen ártalmatlannak látszik, vagyis a veszélyes dolgokat tanácsos elkerülni. A szólának létezik bővített változata: *Nem jó a tűzzel játszani, mert megéget*. A tűz olyan veszedelem, amelynek veszélyes a közelében lenni, hiszen *a tűz mellett minden fa elég*.

Aki egyszer már megégette magát, rosszul jött ki egy helyzetből az a későbbiekben fél, tart a hasonló esetektől, vagyis *fél, mint a tűztől; úgy fél tőle, mint a tűztől*. A hasonlat a bolgár nyelvben is megtalálható, rendkívül tart, óvakodik valamitől jelentésben: *камо от огън* 'mint a tűztől'. Akit egyszer baj ért, már félni fog tőle, hiszen *égett gyermek fél a tűztől*. És még egy hasznos tanács a tűzzel kapcsolatban, hogy *ne fújj a tűzbe, mert szemedbe ugrik a szikra*, vagyis ne piszkáld a veszélyes dolgot, mert pórul járhatsz.

Amikor valaki rosszat csinál, azt mondjuk, *rossz fát vagy nyers fát tesz a tűzre*, a frazéma előfordul a *rossz fának, rossz a tüze* alakban is. A kifejezés eredeti jelentése szó szerinti. Régen fával tüzeltek és nem mindenhol volt füstelvezető kémény, így ha valaki figyelmetlenségből

vizes fát dobott a tűzre, akkor füst keletkezett, ami betöltötte az egész szobát. Innen ered ez a kifejezés.¹

A magyar nyelv pontosan meghatározza, melyek a legnagyobb veszedelmek az életben. Számszerűsítve hármát sorol fel, amelyek a legtöbb problémát okozzák. *Tűz, asszony és tenger miatt vész el sok ember. Tűznél, tengernél, asszonyi állatnál gonoszabb nem lehet. Tűzön, vízen, asszonyon nehéz kifogni. Tűz, víz és asszony épen győzhetetlen.* A közmondások régiesek, már kivesztek a magyar nyelvből, de változatosságuk bizonyítja, hogy komolyan gondolták őket, ezt tartották a három nagy bajnak, amelyen nem lehet uralkodni.

A Talmud mondása szerint: „Tizennégy dolog, egyik erősebb a másikonál, egyik túl tesz a másikon: az örvény erős s a föld túl tesz rajta, rá nehezült; a föld erős s a bércek túl tesznek rajta; a bérc erős, a vas túl tesz s keresztül tör rajta; a vas erős, a tűz elolvasztja; a tűz erős, a víz túl tesz rajta, eloltja; a víz erős, a felhők elbírják; a felhők erősek, a szél eloszlatja őket; a szél erős, a fal túl tesz rajta s megáll; a fal erős, az ember túl tesz rajta, ledönti; az ember erős, a baj megtöri, a baj erős, a bor túl tesz rajta s elfeledteti; a betegség erős, a halál angyala túl tesz rajta, életét elveszi; mindezeknél gonoszabb és erősebb a rossz asszony”.²

A tűz nehéz helyzet

Vannak olyan esetek, amikor nem csak egy gonddal kell megküzdeni, ha két oldalról támadják az embert, és így olyan nehéz helyzetbe kerül, amelyből csak nagyon nehezen vagy semmiképpen sem tud szabadulni, akkor a *két tűz közé kerül* [*szorul*] kifejezést használjuk. A frázisnak a bolgárban is megvan a megfelelője: *между два огъня съм* ‘két tűz között van’, ha az illető nagyon súlyos helyzetbe kerül, és a kilátások ellentétesek az érdekeivel.

¹ <https://kozepsuli.hu/honnan-erednek-szolasokkozmondasok/>

² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Szolasok-regi-magyar-szolasok-es-kozmondasok-1/sirisaka-andor-magyar-kozmondasok-konyve-6BD6/t-88C9/>

A cselekvés megfordítható, azaz *két tűz közé szorít*, ha két oldalról támadva, olyan nehéz helyzetbe juttat valakit, amelyből semmiképpen sem vagy csak nagyon nehezen szabadulhat ki.

A bolgárban a *горя между два огъня* 'két tűz között ég' frazéma azt fejezi ki, ha valaki nehéz helyzetbe kerül, két gondja van egy időben. Amennyiben a helyzet teljesen reménytelen, akkor a szólásban a víz elem is megjelenik. *Elöl tűz, hátul víz* vagy *elöl víz, hátul tűz* szólások fejezik ki a veszélyt, amely mindenfelől fenyeget.

A bolgár nyelvben nagy változatosságban találunk olyan kifejezéseket, amelyek jelentése egy másik embert nehéz helyzetbe hozni, kellemtelenséget, bosszúságot okozni neki. Ilyenkor 'tűzet gyújtunk a fején' *запалвам огън на главата*. Ha ezek a nehézségek engem érnek, akkor 'tűz gyúl a fejemem', *запалва ми се огън на главата* vagy *огън ми гори на главата* 'tűz ég a fejemem', ekkor már benne vagyok a bajban, a nehézségek utolértek. Ám a tűz nemcsak a bolgár ember fején lehet, hanem a talpa alatt is. Ha a helyzet nem jó, nem biztonságos, veszélyben van, akkor 'tűz ég a talpa alatt' *огън ми гори под краката*. De nem ért véget a bolgár ember szenvedése, továbbra is nehéz helyzetben van, hiszen 'tűzben ég' *горя в огъня*, vagyis kellemtelenségei vannak, 'tűzben fő' *варя се на огън*, ha szenved valamitől. Amikor elesett, nagyon aggoddik, akkor 'tűzön sül', *нека се на огън*, sőt ezt a kifejezést fokozni is tudja, 'lassú tűzön sül' *нека се на бавен огън*, vagy éppen a baj nem is csak egy, akkor pedig 'két tűzön sül' *нека се на два огъня*, esetleg 'olajban vagy zsírban sül' *пържа се на огън*.

A tűz erős szenvedély

A Magyar nyelv szótára szerint a *szenvedély* egy kedélyi állapot, vagy megrögzött hajlam, melynél fogva valakit bizonyos indulatok folytonosan és csaknem ellenállhatlan erővel ingerelnek, izgatnak. Különbözik az indulattól, melynek a szenvedély mintegy hatványozott fokozata. Az indulat hirtelen fellobbanó, a szenvedély tartós kedélyi izgalom, mely nem szűnik minden módot és alkalmat felhasználni, hogy vágyait teljesítse. A szenvedélyek vagy csupa érzékiek, testi élvezetre vonatkozóak, vagy lelkiek, szellemiek, melyek tárgyait a léleknek, szellemnek, erkölcsi érzetnek vágyai, élvei teszik (MnySZ 1862). A *tűz*

összetevőt tartalmazó szólások között meg kell említeni azokat is, amelyek jelentése kapcsolódik a szenvedélyhez vagy az indulathoz. Az a személy, aki *tűzbe jön*, az vagy haragra lobban, vagy szenvedélyesen kezd beszélni, vagy hirtelen szerelmes lesz. Aki *tűzet fog*, annak hirtelen erős szenvedély támad a lelkében valaki vagy valami iránt. De a cselekvés megfordítható és akkor *tűzbe hoz* valakit, azaz felizgatja, felkelkesíti vagy felingerli a másikat.

A haragot, az ellenségeskedést, az indulatot továbbfokozza, aki *az égő tüzet gerjeszti*. Ám *nem kell azt a tüzet rakni, ami úgyis ég*, nem kell a kis tűzből nagy tüzet csiholni, főleg a haragot, az indulatot továbbszítani. Ebbe a csoportba tartoznak azok a kifejezések is, amelyekben a *tűz* valaki szájából távozik. Aki indulattól, szenvedélytől eltelve tumbol, dühöng, az *tűzet hány*. Bolgárul *от устата ми огън излиза* 'a szájából tűz jön ki'. Aki pedig minden rosszat mond a másikkra, dühösen rátámad a másikkra, az *tűzet okád* vagy *бълвам огън и жу-нел* 'tűzet és kénkövet hány'.

A bolgár nyelvben a tűz lehet olyan erős indulat, mint a bosszú. Ha bosszút állok valakin, megbüntetek másokat, akkor 'kioltom a tüzet' vagyis *зария огъня*. Ha szenvedő szerkezetbe kerül a kifejezés, akkor az én tüzem lett kioltva, vagyis nehéz helyzetbe kerültem, sőt rosszul vagyok, *зарит ми е огъня*.

A tűz a vita szimbóluma

A tűz sok frazémában a vita, a konfliktus, a feszültség szimbóluma. Ezekben a frazémákban feltűnik egy égésgyorsító anyag, az olaj, amelytől erősebben ég a tűz és átvitt jelentésben felerősödik a vitás helyzet. Az *olaj a tűzre* kifejezés jelentése olyan tett vagy cselekedet, amely szándékosan felerősíti, elmérgesíti, kiélezi a vitás helyzetet. Igével bővítve arra a személyre mondjuk, aki tetézi a bajt, fokozza a szenvedélyeket, vagyis *olajat önt a tűzre*. A bolgár nyelvben is megtalálható a kifejezés ugyanebben az alakban és jelentésben: *наливам масло в огъня*. Aki a vitázó felek között áskálódva fokozza az indulatokat, az *szítja a tüzet* vagy bolgárul *подклаждам огъня*. A bolgár nyelvben több kifejezés is a vitás helyzetek kiélezésének kifejezésére szolgál, *гася огъня с масло* 'olajjal oltja a tüzet'; *раздувам огъня* 'szítja a

tűzbe', *турям дърва на огъня* 'fát tesz a tűzre'. A kifejezések egyaránt azt jelentik, hogy valaki fenntartja a feszültséget, a konfliktust, a vitát, mindent megtesz azért, hogy a kellemetlen érzések elmélyüljenek.

A magyar nyelvben olyan szólásokat is találunk, amelyek a tűz nagyságára, vagyis a helyzet súlyosságára utalnak. *Kicsiny tüzet, kevés víz olt*, azaz a kicsi bajt könnyen el lehet intézni. Míg az – *ami derék tűzzé vált, nehéz eloltani* szólás egy komolyabb problémát, egy elmérgesedett helyzetet jelez.

Csak a magyar nyelvben találtunk arra példát, hogy a *tűz* veszeke-dést jelent. A *tüzet ver*, valamint a *veri a tüzet* kifejezéseket arra az emberre használjuk, aki veszekszik, O. Nagy magyarázata szerint nem veszekszik, hanem lármázik (O. Nagy 1985: 688).

A tűz a bátorság próbája

A *tűz* elemtől félünk, ennek ellenére vannak olyan helyzetek, amikor ezt a félelmet legyőzzük. Ez a bátorság, elszántság jelenik meg azokban a szólásokban, amelyben valaki a *tűzbe megy* [*menne*] a másikért. A jelentése, hogy mindent megtesz az illetőért, akár az életét is kockáztatná érte. Ha a *tűzbe is elmegy érte*, akkor pedig nagyon kell neki valami. A bolgárban a *влизам в огъня* 'tűzbe megy' kifejezésen kívül a *стъпвам/стъпя в огъня* 'tűzbe lép' szólás is előfordul, amikor az illető készen áll arra, hogy mindent megtegyen a másikért. Míg a *стъпвам бос в огъня* 'mezítláb lép a tűzbe' azt jelenti, hogy valami nagyon veszélyes, kockázatos dolgot végez.

A *tűzbe teszi* [*tenné*] *a kezét* szólás jelentése, hogy feltétlen megbízik valakiben, felelősséget vállal vagy jóáll érte. A szólás eredete visszavezethető Caius Mucius Scaevola legendájához. I.e. 508-ban Lars Porsena, az etruszok királya megtámadta és ostromgyűrűbe zárta Rómát. Scaevola beszökött Porsena táborába, ahol elfogták és az etruszok király elé vitték. Scaevola a király előtt tűzbe tette jobb kezét és arcerezdülés nélkül tűrte, hogy keze csontig égjen. Kijelentette, hogy sok hozzá hasonló római áll készen arra, hogy megtámadja az etruszokat. Porsena annyira megijedt, hogy Scaevolát elengedte, Róma ostromát pedig feladta. A hőstettet többen is megfestették. A bátor hőstett magyarázatára számos elmélet született, a legtöbben olyan betegséget feltételeznek,

amely csökkenti vagy megszünteti a fájdalom érzetét (ld. Zamarovský 2005). Bárdosi frazeológiai etimológiai szótára szerint a szólás egy 534-ből való ripauri frank törvénykönyvben is megtalálható, eredetét nagyon régi jogszabályhoz kötik, az Európa-szerte ismert tüzesvas-próbára vezetik vissza. Az eljárás azt a célt szolgálta, hogy vallomásra bírja a vádlottat (Bárdosi 2019: 540–541). Bolgáruul *слагам пръсти в огъня* ‘tűzbe teszi ujjait’ frazéma jelentése, hogy önként teszi ki magát egy nehéz és veszélyes helyzetnek valaki.

A következő szólásokban a tűz mellett a víz elem is megjelenik, ezzel is fokozva a nehézségeket. A *tűzön-vízen át* [*keresztül*] kifejezi, hogy a legnagyobb veszedelmekkel is szembeszállva, minden áron, akár az élete árán is. A bolgár nyelvben ezek a nehézségek nagyon szemléletes módon jelennek meg. *Преминавам през огъня* ‘átmegy a tűzön’ vagy *минавам през огън и вода* ‘tűzön-vízen megy keresztül’ mondják arra a személyre, aki sok nehézségen megy keresztül ahhoz, hogy elérje a célját. Amennyiben a bolgár ige igekötővel bővül, *преминавам през огън и вода* ‘átmegy tűzön-vízen’, a jelentés módosul. Nagy tapasztalattal bíró személy jellemzésére használják, aki rendkívül tapasztalt, sokat próbált, mert számos nehézségen, megpróbáltatáson van túl. Ugyanezzel a jelentéssel, múlt időben is megtalálható a szólás: *преминал през огън и вода*.

Gesztenye a tűzben

A tűzben süllő gesztenye képe La Fontaine *A majom és a macska* történetében is megjelenik, amelyben Bertrand úr, a majom, kis csellel ráveszi Kandúrt, a macskát, hogy kaparja ki számára a tűzből a finom gesztenyét. Nem bizonyítható, hogy ebből a fabulából került át a kép a szólásokba, de a jelentés hasonló. Valaki nehéz, veszélyes munka által (akár akaratlanul is) mást juttat előnyhöz, aki majd élvezi e munka eredményét, tehát *másnak kaparja ki a gesztenyét (a tűzből)*. A cselekvés lehet műveltető, valaki mással végezteti el a munkát, esetleg annak nehezebb, veszélyesebb részét, de az eredményt ő élvezi, vagyis *mással kapartatja ki a gesztenyét (a tűzből)*. A bolgár nyelvben a *вадя кестени от огъня* ‘gesztenyét vesz ki a tűzből’ az első jelentésnek, míg a *вадя*

кестените от огъня ‘kiveszi a gesztenyét a túból’, névelővel kiegészítve, a második jelentésnek felel meg. *Más kezével kaparja ki a tüzes gesztenyét* az, aki mással végezteti el a nehéz munkát. A bolgár nyelvben erre két változatot találtunk, az első az *изваждам кестените от огъня с чужди ръце* ‘más kezével veszi ki a gesztenyét a tűzből’, a második a *бъркам в огъня с чужди ръце* ‘más kezével turkál a tűzben’. A második szólásban már nincs benne a gesztenye, a jelentés azonban megegyezik az előző frazémáéval.

A tűz a jó kapcsolatokkal járó előny

Szó szerint, de átvitt értelemben gyakrabban, a tűz kifejezheti a jó kapcsolatokkal járó előnyöket. A bolgár nyelvben ez a jelentés nem fordul elő. Akinek befolyásos barátai vannak, aki ismeri azokat, akik segíthetnek az ügyek elrendezésében, annak minden sikerülni fog. Fontos tehát a tűz közelében lenni, aki a *közel ül [van] a tűzhöz*, annak anyagi előnyöket biztosító kapcsolatai, lehetőségei vannak. Olyan helyen van, ahonnan könnyen megszerezhet mindent. Még pontosabban meghatározva, *aki közelebb ül a tűzhöz, jobban melegszik* vagy *ki a tűzhöz közel van, könnyen melegszik*. Több előnyt élvez az, aki jó viszonyban van az illetékes hivatalos személyekkel, aki jobban helyezkedik, az előnyösebb helyzetbe kerül. A tűztől messze lenni sem jó, mert *aki a tűztől távol fűtözik, befagy a segge*, állítja szólás. *Más tűznél melegszik* az, aki más jóvoltából élvez előnyöket. A magyar nyelvben nem csak a tűz és annak közelsége fejezi ki a megfelelő kapcsolatokkal járó előnyöket, hanem a *húsos fazék* is, ahhoz is jó közel ülni bizonyos esetekben. A fazék és a tűz szorosan kapcsolódnak egymáshoz, a következő közmondásban együtt fordulnak elő kifejezve azt az ismert tény, hogy mindenki magára gondol először, magának akarja a hasznot: *ki-ki a maga fazeka mellé szítja a tüzet*. Viszont *ki tűznél akar melegedni, a füstöt is szenvedje el*, szól az intelem. Aki valamit el akar érni, szenvedjen meg érte. A hasznáért a dolog kellemetlen részét is el kell tűrni. A következő szólások is figyelmeztetések: *Ki a tűzhöz közel áll, könnyen megpirul. Aki a tűzhöz közel jár, megégeti magát. Aki a tűzhöz közel jár, hamar megperkeli a ruháját*. Főként átvitt értelemben fordulnak elő. Nem jó túl közel lenni a hatalomhoz, vagy azokhoz, akik a fontos

ügyeket intézik, az ember pórul járhat. Egy másik megközelítés szerint, aki keresi a veszélyt, könnyen bajba kerül.

Egy tűznél több fazék is felforr. Ugyanazzal az energiával több dolgot is el lehet végezni. Igyekezzünk osztozkodni, ne csak egy ember járjon jól, hiszen az a közösség boldogul, amelynek tagjait egymás iránti megértés, jóindulat vezeti.

A tüzet táplálni kell

Az életben semmi nincs magától, mindenért tenni kell, mint ahogy a tűz is kialszik, ha nem figyelünk oda rá. A tűzzel egy szinten a tudományt említi a kifejezés: *tűz, tudomány, eledelt kíván.*

A magyar nyelv több közmondásában is megtalálható az a jelentés, miszerint ahogy végzed a dolgod, úgy élvezed majd annak következményét, mindenki olyan eredményre számíthat, amelyet tettei, munkája alapján megérdemel. *Amint rakod a tüzet, úgy forralod a vizet. Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. Ki mint vet, úgy arat.* A felsorolt szóláshasonlatok a hétköznapi falusi életből vett általános megállapításokat tartalmaznak (Hadrovics 1995: 135).

A tűz csak addig lángol, amíg figyelünk rá, ha nem vigyázunk rá, kialszik. Ha meg akarunk valamit oldani egy helyzetet, egy feladatot, akkor tenni is kell érte. *Úgy ég a tűz, ha tesznek rá.* Az áldozat elengedhetetlen, hiszen a megpróbáltatások során derül ki az, hogy ki az igazán erős, megbízható ember, mivel a *tűz próbálja meg a vasat.*

Minden feladatnak megvan a maga ideje, akkor kell csinálni, amíg lehet. *Addig kell a vasat verni, míg tüzes.,* egy másik szólással: *addig tanulj, míg időd van.*

A következő szólás megítélése és jelentése kettős. Egyes esetekben az élni akarás, a szorgalom jelképe, más esetekben lehet negatív az értelmezés, amikor valaki két helyen ígéretet vagy ügyeskedik, tevékenységével egy időben két különböző irányban is biztosítani akarja hasznát, sikerét, *azaz két vasat tart a tűzben.* Ez lehetséges kettőnél nagyobb számban is, akkor *több vasat tart a tűzben,* tehát több lábon áll. Mind a két szólást használják olyan személyek jellemzésére, akik egyszerre több viszonyt is fenntartanak. A szólás a kovácsmesterség azon szoká-

sából ered, hogy a kovácsok a folyamatos munkavégzés érdekében egyszerre több megmunkálendő vasat is tartanak a kovácstűzhelyen (Bárdosi 2019: 557).

Tűz és sztereotípiá

A következő szólások kifejezik a magyaroknak a szászokhoz, tótokhoz való viszonyát. Hogy nem lehet bízni bennük, különösen nem a jóindulatukban. Rövid ideig tart és gyenge, mint a szalmatűz. *Szász emberség, szalmatűz, nem sokat ér. Tót emberség, szalmatűz.* Összességében a *szalmatűznek szene is hitvány.*

Kevés vagy, mint...

A magyar nyelv nagyon gazdag szóláshasonlatokban. A legtöbb hasonlat általános klisé, amelyet egyszerű használni, jelentése egyértelmű. A következő példák lekicsinylést, lenézést kifejező szóláshasonlatok mondatok, melyek hangulata gúnyolódó. Hadrovics szerint ezek a legegyszerűbb hasonlatok, mivel bármely helyzetben újra és újra keletkeznek, és a pillanatnyi helyzetből adódnak. A hasonlítás történhet emberhez, növényhez, állathoz vagy tárgyhoz (Hadrovics 1995: 134). Példáink az utóbbi csoportba tartoznak. *Kevés vagy, mint erdőtüznél a vízi pisztoly. Kevés vagy, mint futótűznek a gáncs.* Jelentésük, nem értesz hozzá, gyenge vagy, nem vagy elég jó.

A tűz füsttel jár

A tűz bajt jelent, de a bajoknak van előjele, amiről fel lehet ismerni, mint ahogy a tűznek a füst lehet az előjele. *Ahol füst van, ott tűz is van.* Egy másik értelmezés szerint a közmondás jelentése, ahol dolgoznak, ott eredmény is lesz. Minden dolognak megvan a jó, de megvan a rossz, az árnyoldala is. *Füst nem megy tűz nélkül, vagyis nincs tűz füst nélkül.* Gondolni kell tehát arra, hogy maradéktalan öröm nincs, a jóért meg kell szenvedni, *közel van a füst a tűzhöz.* Néha azonban nagyobb az ijedelem, mint a valós baj, olyankor *nagyobb a füstje, mint a lángja.* A szóláshasonlat jelentésének másik megközelítése, hogy nagyobb a híre, mint maga a valóság.

A bolgár nyelvben a *няма дим без огън* ‘nincs füst tűz nélkül’ jelentése, hogy nem történik semmi ok nélkül.

Összefoglalás

A bemutatott elemzésben is jól látszik, hogy a tűz kétarcú jelenség. Egyfelől a mindennapi élet nélkülözhetetlen kelléke, másfelől egy félelmet keltő, sok bajt okozó hatalmas erő. A frazeológiában inkább a tűz negatív hatásai jelennek meg, hiszen a tűz veszedelem, amelytől óvakodni kell, nem szabad vele játszani. Olyan legyőzhetetlen ellenség, mint a víz és a gonosz asszony. Nehéz helyzet, amelyből nagy küzdelmek árán lehet csak kilábalni. Erős szenvedély, indulat, nehezen megfékezhető harag. Ha rakunk rá, jobban ég és a harag nem múlik. Vita, amelyet egyesek „olajjal” táplálnak, hogy a konfliktus helyzet kiéleződjön, erősödjön. Ha a tűz elterjed, akkor a bajt el kell háritani, *tűzoltó munkát kell végezni*. Ha vita elmérgesedett a tüzet el kell oltani, *гася огъня*.

A tűz lehetőséget teremt a félelmek legyőzésére. Aki tűzbe megy, bizonyítja bátorságát. A tűzhez jó közel lenni, lehetőséget teremtve arra, hogy a megfelelő kapcsolatokkal járó előnyöket kiélvezhessük. De aki túl közel ül, hozzá, annak a füstöt is el kell szenvednie, nem lehet csak a kellemes oldalát élvezni egy helyzetnek. Ha nem figyelünk oda a tűzre, kialszik, táplálni kell, mint a tudományt. De ne felejtsük el, hogy *olykor a tűz magától is elalszik*.

Irodalom

- Bárdosi, V. (főszerk.) 2003, *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi, V. 2019, *Szólások, közmondások eredete*. Frazeológiai etimológiai szótár. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Berki, I. 2013, *Babonák a tűzről – Mivel csillapítsuk a tűz éhét?* <http://www.vedelem.hu/letoltes/anyagok/665-babonak-a-tuzrol-mivel-csillapitsuk-a-tuz-ehet.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. 01. 30.)
- Czuczor, G. – Fogarasi, J. 1862, *A magyar nyelv szótára*. Pest: Emich Gusztav Magyar Akadémiai nyomdász. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/sz-6C9C8/szenvedely-6D4F3/> (Utolsó letöltés: 2020. 01. 28.)
- Hadrovics, L. 1995, *Magyar frazeológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Hoppál, M. – Jankovics, M. – Nagy, A. – Szemadám, Gy. 2010, *Jelképtár*. Budapest: Helikon.
- O. Nagy, G. 1976, *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Ortutay Gy. (főszerk.) 1982, *Magyar Néprajzi Lexikon*, V. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-907.html> (Utolsó letöltés: 2020. 01. 30.)
- Paládi-Kovács, A. 1988–2002, *Magyar Néprajz*. VII kötet. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest: Akadémiai Kiadó. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/138.html> (Utolsó letöltés: 2020. 01. 30.)
- Zamarovský, V. 2005, *Róma történelmet írt*. Budapest: Madách Könyvkiadó.
- T. Litovkina, A. 2005, *Magyar Közmondástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Купър, Дж. К. 1993, *Енциклопедия на традиционните символи*. София: Петър Берон.
- Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, Кр. 1974. *Фразеологичен речник на българския език*. Том първи А–Н. София: БАН.
- Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, Кр. 1975. *Фразеологичен речник на българския език*. Том втори О–Я. София: БАН.
- Ничева, К. 1993, *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стойнев, А. 1994, *Българска народна митология*. Енциклопедичен речник. София: 7М+Логис.

Források

- Régi magyar szólások és közmondások. 2004, <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- Dugonics, A. 1820, *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Szeged.
- Erdélyi, J. 1851, *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- Margalits, E. 1896, *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- Sirisaka, A. 1891, *Magyar közmondások könyve*. Pécs.
- Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>

Abstract

The study presents and analyses Hungarian and Bulgarian phrasemes with *fire*. Fire is one of the four basic elements, associated with light, warmth and clearness. A natural disaster that is uncontrollable and devastating. Fire is subject of the cult in great religions. It has a central role also in Hungarian and Bulgarian folk mythology, it has a magic

power. It is able to drive away evil powers, spirits. In the phraseology fire is danger that tigers fear. A danger that surrounds from different angles. Fire is the symbol of quarrel, conflict and temper that can be intensified, aggravated. In the Hungarian language, fire is a symbol of the advantage of good relationships, which is good to be close to. In the Bulgarian fire is big trouble appearing above ones head. A place where a Bulgarian has to face big difficulties.

Резюме

Статията представя фразеологизмите с компонент *огън* в унгарския и българския език. Огънят е един от четирите основни елемента. Природна стихия, към която всички изпитват голямо уважение. В унгарските народни вярвания има обичаи, разпространени из цяла Унгария, които представят отношението към огъня. Огънят трябва да се храни, при месене на хляб се хвърля брашно в него. Според българската народна вяра огънят може да прогонва зли духове и болестотворни демони, може да отпъжда вредни животни, и да предпазва от градушка. Огънят заема важно място в погребалната обредност. Във фразеологията огънят е символ на опасност, на тежко положение, на конфликт. В унгарската фразеология е и предимство, човек трябва да е близо до огъня. В българската фразеология огънят е място на големи изпитания. И в двата език няма огън без дим.